

Zdravstveno prosvjeđivanje protiv tuberkuloze u međuratnoj Hrvatskoj

Health Education about Tuberculosis in Croatia between WW1 and WW2

Željko Dugac

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Zavod za povijest i filozofiju znanosti

Odsjek za povijest medicinskih znanosti

10000 Zagreb, Gundulićeva 24

Sažetak U radu se obrađuje zdravstveno prosvjeđivanje protiv tuberkuloze u Hrvatskoj u razdoblju između dvaju svjetskih ratova. Tuberkuloza je u to doba vrlo raširena, a zdravstveno prosvjeđivanje o načinima njezina širenja, zaštiti i liječenju postaje jedan od osnovnih načina borbe protiv te bolesti. U ispitivanom razdoblju dolazi do ključne promjene u načinu zdravstvenog prosvjeđivanja, ono prestaje biti povremena djelatnost pojedinaca, oslonjena na entuzijizam i humanitarnost, već postaje točno programski definirana djelatnost koju provode specijalizirane ustanove i stručno osposobljeno osoblje. Na tom su se području osobito istakli Škola narodnog zdravlja u Zagrebu te brojni novoosnovani antituberkulozni dispanzeri. Društvo za suzbijanje tuberkuloze u Zagrebu preuzima također važnu ulogu u zdravstvenom prosvjeđivanju te organizira brojne i različite aktivnosti, poglavito tridesetih godina 20. stoljeća. Na osnovi arhivskih izvora i sekundarne literature ovaj rad prikazuje različite metode zdravstveno-prosvjetnog rada u međuratnoj Hrvatskoj, od predavanja, projekcija filmova, antituberkuloznih izložbi, publiciranja zdravstveno-prosvjetnih materijala do javnih manifestacija kao što su Dani borbe protiv tuberkuloze.

Ključne riječi: tuberkuloza, zdravstveno prosvjeđivanje, javno zdravstvo

Summary This article discusses health education about tuberculosis in Croatia in the period between two World Wars. As tuberculosis was spread to a large extent at that time, the health education about the modes of transmission, prevention and treatment became one of the basic methods in the fight against this disease. A crucial change in health education was its transformation from an occasional activity of enthusiastic individuals and humanitarians to a defined activity conducted by specialised institutions and professionals. The School of Public Health in Zagreb and numerous newly established tuberculosis centres played a special role in that field. The League Against Tuberculosis in Zagreb also took an important role in health education and organised various activities, especially during the thirties. Based on archival sources and secondary literature, this article presents various methods of health education in the interwar Croatia, i.e. lectures, film showings, anti-tuberculosis exhibitions, publication of health education materials, and public manifestations such as days of fight against tuberculosis.

Key words: tuberculosis, health education, public health

*“Više sušica umori nego što rat zla
stvori”*

Tuberkuloza, sušica ili jetika ostavila je u vrijeme devetnaestog i prve polovice dvadesetog stoljeća snažan pečat ne samo u medicini već i u društvu uopće. Industrijalizacija, stvaranje velikih urbanih jezgri, dolazak većeg broja ljudi u gradove, neprimjeren način stanovanja, zgusnutost stanovništva, siromaštvo

i neznanje snažno su pogodovali širenju te bolesti. Tuberkuloza postaje ne samo ključan medicinski problem, izazov za istraživače već i širi društveni fenomen. Brojne životne sudbine bivaju povezane s tom bolešću, ona ulazi u svaku poru društvenog života, posebice u umjetnost. Mnogi umjetnici posvećuju joj djela u kojima prikazuju tragične događaje, prekinute ljubavi, siročad bez roditelja i konačno smrt samog umjetnika. I danas je živa predodžba o piscu ili slikaru koji mršav i iscrpljen sjedi u mračnoj i zagušljivoj sobi načet bolešću kojoj posvećuje svoje posljednje retke

ili poteze kistom. Od slavne *Dame s kamelijama* do nedavno snimljenog i ne manje slavnog filma *Moulin Rougea*, smrt koja kosi u obličju sušice mami suze gledatelja i prisjeća na dane kada je tuberkuloza nemilosrdno odnosila i mlade i stare, pa i ljubavnike u najljepšim trenutcima života.

Kochovo otkriće uzročnika tuberkuloze nije izazvalo onako snažan i brz rezultat u liječenju te bolesti kako su to medicinari očekivali, nošeni optimizmom bakteriologa druge polovice devetnaestog stoljeća. Pokazalo se da je otkriće uzročnika važno, no da je to ipak samo jedna od karika u lancu. Pronalazak specifičnog sredstva protiv bacila tuberkuloze izmicao je istraživačima, a jačala spoznaja o socijalnoj strani bolesti. Pokazalo se kako su socijalni faktori neposredno povezani uz putove širenja bolesti te da je intervencija u tom području od osobitog značenja. U svjetlu socijalnomedicinskih nastojanja intenzivira se prosvjeđivanje naroda o uzročniku bolesti, načinu širenja, zaštiti od zaraze, valjanom načinu stanovanja i zdravstveno ispravnom ponašanju. Prvi svjetski rat potencirao je brojne zdravstvene probleme prisutne u europskim društvima, pa tako i tuberkulozu. Stoga se u razdoblju neposredno nakon rata pokreću brojne akcije kojima se željela ta bolest staviti pod kontrolu. Zdravstveno prosvjeđivanje dobilo je osobito važno mjesto među različitim javnozdravstvenim zahvatima koji su se provodili duž cijelog ratom upustošenog starog kontinenta (1). Nakon Calmetteovih i Guérinovih otkrića vezanih uz BCG cjepivo nastalih u prvoj polovici dvadesetih godina dvadesetog stoljeća dolazi u Europi (na žalost ne i u Hrvatskoj) do napretka u borbi protiv tuberkuloze, ali zdravstveno prosvjeđivanje i dalje ostaje jedna od osnovnih metoda rada, dapače, ono se iskoristilo za promicanje te nove metode cijepljenja.

U ovom će se radu prikazati najvažnije metode zdravstvenog prosvjeđivanja koje su se u međuratnom razdoblju rabile u borbi protiv tuberkuloze na području Hrvatske i posebice na području grada Zagreba kao veće urbane jezgre u kojoj su se vodile brojne i različite aktivnosti. Posve je razumljiva široka uporaba zdravstvenoprosvjetnog rada vezanog uz problematiku tuberkuloze budući da je prema statističkim podacima za Kraljevinu SHS – Jugoslaviju ta bolest po smrtnosti bila na vodećem mjestu tijekom cijelog ispitivanog razdoblja (2-4). Za izradu rada koriste se izabrani arhivski izvori pohranjeni u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, Rockefellerovu arhivskom centru u New Yorku, dokumentacija i fotografije iz Odsjeka za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti i Kabineta grafike Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti te Škole narodnog zdravlja “Andrija Štampar” u Zagrebu. Slikovni materijali pohranjeni u navedenim ustanovama rabili su se kao važan izvor informacija budući da na zoran način prikazuju higijenske izložbe, materijale koji su se rabili u zdravstveno-prosvjetnom radu i sl. Uz navedene arhivske izvore rabe se i različite sekundarne publikacije.

Novi odnos prema ulozi i načinu zdravstvenog prosvjeđivanja

Nakon Prvoga svjetskog rata pod utjecajem *Zdravstvene organizacije Lige naroda* i *Rockefellerove fondacije* dolazi do pokretanja procesa koji pružaju osobitu pažnju javnozdravstvenom segmentu društva te zdravstvenom prosvjeđivanju kao važnom oruđu za unapređenje zdravlja Europe iscrpljene ratom i bolešću. Smatralo se da se nova znanstvena otkrića, poglavito na području medicine trebaju prezentirati širokim slojevima stanovništva. Ujedno se sve više prihvaćala socijalna uloga medicine, odnosno činjenica da su za većinu bolesti, dominantnih u populaciji, krivi socijalni faktori odnosno siromaštvo i neznanje (5). Socijalna medicina stavlja poseban naglasak na poučavanje ljudi, na njihovo prosvjeđivanje te na zdravstvenu promidžbu. Stavlanje naglasaka na znanje, dakle proces prosvjeđivanja, nije bila novost koja se uvodi u međuratnom razdoblju pod utjecajem socijalne medicine, jer je taj proces već bio poznat otprije, ali mu se tada daje važnije mjesto unutar složenih javnozdravstvenih mehanizama kao što je uređenje naselja i stanova, gradnja higijenske infrastrukture, pristupačna liječnička pomoć, djelovanje na ekonomske faktore i loše ustaljene navike (6, 7).

U međuratnom se razdoblju jednako tako pokrenuo jedan osobito važan proces, a to je da su se zdravstvene teme, poglavito o tuberkulozi, povezale s intenzivnim promidžbenim mehanizmima kako bi se uvukle u svakodnevicu te pobudile zanimanje ljudi spram novih spoznaja. Još u Prvome svjetskom ratu, a osobito nakon rata, uviđa se velika moć promidžbe. Ona se rabi u različite svrhe, od ekonomskih i političkih do zdravstveno-prosvjetnih. Promidžbom se željelo utjecati na svakodnevne navike te prihvaćanje modernog, higijenskog načina života. U promidžbenom radu se rabe novi i atraktivni mediji kao što su kinoprojekcije, radio-valovi, izlaganje višebojnih i atraktivnih zdravstveno-prosvjetnih plakata i sl. (8, 9).

Nova zdravstvena politika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca koju je dvadesetih godina dvadesetog stoljeća kreirao dr. Andrija Štampar (1888.-1958.) bila je jasno usmjerena prema tada u svijetu suvremenim javnozdravstvenim trendovima pa je prema tome ona intenzivno podupirala i zdravstveno prosvjeđivanje. Osim toga, tadašnja je država bila pretežito seoska zemlja, a obrazovni nivo stanovništva osobito nizak, stoga je koncepcija širokih zdravstveno-prosvjetnih aktivnosti bila više nego primjerena. Nova zakonska regulativa Kraljevine posebnu pozornost pridaje zdravstvenom prosvjeđivanju. Brojni zakonski akti određuju obveze zdravstvenog prosvjeđivanja te reguliraju osnovne smjernice rada pojedinih ustanova na tom području. Ministarstvo narodnog zdravlja 1919. godine u svom statutu ističe javna predavanja kao jedan od oblika rada na podizanju narodnog zdravlja (10). U nacrtu

Zakona o čuvanju narodnog zdravlja iz 1921. godine također se navodi da je Ministarstvo narodnog zdravlja i Ministarstvo prosvjete dužno brinuti se za zdravstveno prosvjeđivanje naroda (11). Daljnji propisi koje donosi Ministarstvo, poglavito pravilnici različitih socijalno-medicinskih ustanova, predviđaju također zdravstveno-prosvjetni rad (12, 13).

Posebno treba istaknuti kako veliku pozornost suzbijanju tuberkuloze daje pred kraj i nakon Prvog svjetskog rata *Zbor liječnika Hrvatske, Slavonije i Medimurja*. Gotovo da je nemoguće prikazati sve rasprave, mišljenja, stavove koji se na stranicama Liječničkog vjesnika objavljuju u vezi s problemom suzbijanja tuberkuloze te bi ta tema zahtijevala jedan poseban članak, stoga će se ovdje spomenuti samo najvažnije aktivnosti. Na sjednici Zbora liječnika 1917. godine Milivoj Dežman (1883.-1940.), ravnatelj bolnice Brestovac, naglašava problem vojnika koji se oboljeli od tuberkuloze vraćaju na oporavak kući, gdje u najviše slučajeva za to nemaju prikladne uvjete te šire klice u svoju okolinu. Zato je nužno, naglašava Dežman, ustrojiti povjerenstvo za suzbijanje tuberkuloze ako se želi započeti uspješna akcija protiv bolesti koja je, kako navodi, "*najdominantnija bolest*" u Hrvatskoj. Dežman predlaže da Zbor prihvati rezoluciju o tuberkulozi koja bi se poslala "*mjerodavnim faktorima*". Njegov se prijedlog prihvaća te se sastavlja rezolucija u kojoj se navodi kako se tuberkuloza sve jače širi, ne samo među vojnicima već i među civilnim stanovništvom pa je nužna organizacija koja će brigu oko suzbijanja te bolesti "*uzeti u svoje ruke*" (14). Ban kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije imenovao je stoga predsjednika i članove *Zemaljskog povjerenstva za suzbijanje tuberkuloze* te izdao okružnicu od 9. ožujka 1918. kojom se pozivaju upravne oblasti da podupiru rad tog povjerenstva (15). Liječnički vjesnik objavljuje program Povjerenstva za suzbijanje tuberkuloze iz kojeg se vidi kako je ono načinjeno da bude središte *propagande* protiv tuberkuloze. Suradnici povjerenstva bili su liječnici, bolničarke, sestre njegovateljice, zatim institucije humanitarnog i karitativnog karaktera te "*inteligencija koja ima upliva na naš puk*". Prema programu središte djelovanja trebalo bi biti u školama, i to pučkim, srednjim i višim gdje se znanja iz *higijene* trebaju uklopiti u "*naukovnu osnovu*". Ističu i ovo: "*Potrebno je da se naša javna štampa, a naročito periodični časopisi, sistematski upućuju u suzbijanje tuberkuloze... Osim te periodične propagande, trebat će izdavati i priručnike za liječnike, medicinare, školske knjige i štiva, i napokon sasna popularnu uputu za široko općinstvo... potreban je i putujući muzej, sa skioptikomom i kinematografom, gdje bi se zorno prikazalo što je tuberkuloza i kako se suzbija... Napokon imadu istoj svrsi poslužiti predavanja, koja se mogu u svezi sa muzejom sistematski organizirati.*" (16). Zbor liječnika je u suradnji s Povjerenstvom za suzbijanje tuberkuloze organizirao tzv. *anketu o tuberkulozi* 19. i 20. prosinca 1919. To je u biti bio tematski stručni sastanak na kojem su brojni izlagači poput A. Štampara, V. Katičića, Ž. Švarca,

M. Joanovića, B. Špišića itd. iznijeli različite spoznaje o najdjelotvornijima načinima borbe protiv te opake bolesti (17).

U daljnjim brojevima Liječnički vjesnik izvještava o aktivnom radu Povjerenstva za suzbijanje tuberkuloze u organiziranju različitih zdravstveno-prosvjetnih predavanja, kao i vijesti o velikom broju predavanja koja liječnici drže za puk (18). Kao oblik djelovanja Povjerenstva za suzbijanje tuberkuloze zabilježeno je i raspisivanje natječaja za popularnu brošuru ili predavanje pod nazivom *O uzrocima, tečajju i suzbijanju tuberkuloze* koji se u Liječničkom vjesniku i Glasniku Ministarstva narodnog zdravlja raspisuje 1920. godine (19). Prema raspravama na redovitim, izvanrednim i godišnjim skupštinama te skupštinama sekcija Zbora, možemo utvrditi da se Zbor liječnika početkom dvadesetih intenzivno bavi pitanjima zdravstvenog prosvjeđivanja protiv tuberkuloze (20, 21).

Otvaranjem Instituta za socijalnu medicinu u Zagrebu 1924. nastaje nova stručna ustanova čija je zadaća između ostalog bila i zdravstveno prosvjeđivanje (22). Konačno osnivanjem Škole narodnog zdravlja u Zagrebu 1926. godine toj će se domeni socijalno-medicinskog rada posvetiti posebna pažnja, i to preko Odjeljenja za socijalnu medicinu – Odsjeka za higijensku propagandu i Odsjeka za poučavanje naroda. Oni su prema pravilniku o osnivanju imali zadatak organiziranja i održavanja različitih zdravstveno-prosvjetnih aktivnosti te koordinaciju suradnje među higijenskim zavodima i drugim socijalno-medicinskim ustanovama, posebice dispanzerima za tuberkulozu (23, 24). Škola narodnog zdravlja postaje krovna ustanova za zdravstveno-prosvjetni rad, unutar Škole se izrađuju zdravstveno-prosvjetni filmovi, štampaju publikacije, plakati te izrađuju različiti promidžbeni materijali. Škola je ujedno izobrazavala stručno osoblje, davala usluge održavanja samih zdravstveno-prosvjetnih predavanja, tečajeva i sl. te općenito poticala i nadzirala cjelokupan rad na tom području. Takav način djelovanja značio je prekid s dotadašnjim sporadičnim oblikom zdravstvenog prosvjeđivanja koje se obično provodilo za vrijeme prijetnje neke epidemije, oslonjeno na pojedinačne državne naredbe ili humanitarne napore i entuzijazam pojedinaca ili društava te se pokreće institucionalizacija i profesionalizacija zdravstveno-prosvjetnog rada.

Važno je istaknuti da je u organiziranju zdravstvenog prosvjeđivanja protiv tuberkuloze osobito važno mjesto zauzelo *Društvo za borbu protiv tuberkuloze* u Zagrebu čiji je predsjednik bio Vladimir Čepulić (1891.-1964.), predstojnik tuberkuloznog odjela Zakladne bolnice u Zagrebu, utemeljitelj prvog Antituberkuloznog dispanzera u Hrvatskoj, kasnije Instituta za tuberkulozu, te ravnatelj bolnice za tuberkulozu u Rockefellerovoj ulici. Čepulić je na čelu Društva za borbu protiv tuberkuloze organizirao od kraja dvadesetih pa tijekom tridesetih godina dvadesetog stoljeća vrlo intenzivnu aktivnost na zdravstvenom prosvjeđivanju protiv tuberkuloze na području grada Zagreba, a kasnije i po cijeloj tadašnjoj Savskoj banovini (25). U organizaciji

različitih zdravstveno-prosvjetnih aktivnosti u ostalim krajevima zemlje značajnu su ulogu imale *Liga za borbu protiv tuberkuloze* u Osijeku i Splitu i različita druga udruženja i društva građana (26-28).

Metode zdravstvenog prosvjeđivanja protiv tuberkuloze

Predavanja o tuberkulozi

U međuratnom se razdoblju napuštaju predavanja oslonjena isključivo na vještinu govornika, kako je to bio slučaj u ranijem zdravstveno-prosvjetnom radu, i uvode predavanja obogaćena različitim dodatnim sadržajima, radi bolje razumljivosti i izazivanja povećanog zanimanja slušateljstva. Nova tehnološka otkrića, poglavito izum prenosivih projekcijskih aparata, omogućila su prikazivanje filmova izvan kinodvorana, a jednako su tako projekcije mogle pratiti predavanja na terenu (29). Veća se pažnja posvećuje i drugim oblicima vizualnog obogaćivanja, primjerice slikama i dijapozitivima. Izrada samih dijapozitiva koji su se rabili u zdravstveno-prosvjetne svrhe intenzivira se od samog početka dvadesetih godina dvadesetog stoljeća (30).

Iz izvještaja Glasnika Ministarstva narodnog zdravlja o održanim predavanjima u 1920. i 1921. godini može se uočiti porast broja predavanja za vrijeme kojih su se rabile slike, atlas, dijapozitivi, episkop i film te pad broja predavanja bez dodatnih pomagala (31). Rast broja predavanja s pomagalima u razdoblju od 1920. do 1924. godine posebice ističe Andrija Štampar u knjizi *Pet godina socijalno-medicinskog rada u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca* (32). Trend povećane uporabe filmskih projekcija i ostalih pomagala nastavlja se u cijelome međuratnom razdoblju, primjerice, prema izvješću o radu Odjeljenja za socijalnu medicinu Škole narodnog zdravlja za siječanj 1927. može se zapaziti da su od 42 održana predavanja samo 3 izvedena bez pomagala (33).

Iz arhivske dokumentacije pohranjene u Hrvatskome državnom arhivu vidljiva su brojna pisma upućena u Školu narodnog zdravlja u Zagrebu iz različitih provincijskih ustanova preko kojih se traži slanje različitih materijala za izvođenje predavanja te samih predavača. U pismu koje u Školu narodnog zdravlja upućuje M. Švarić, liječnik Okružnog ureda za osiguranje radnika u Zlataru, 1927. godine, traži se od predavača iz Škole da prirede nekoliko predavanja s filmskim projekcijama u tvornici *Zagorka dd* u Bedekovščini. Jedno od predavanja bavilo bi se tuberkulozom (34). O predavanjima koja su pojedini liječnici držali na terenu saznajemo i iz pisma koje je u Školu narodnog zdravlja uputio liječnik A. Gutschy iz Siska 1927. godine. Gutschy moli da mu se pošalju filmovi potrebni za održavanje javnih predavanja o tuberkulozi koja planira održati u željezničkoj čekaonici drugog razreda (35).

U organiziranju javnih predavanja tridesetih je godina bilo osobito aktivno Društvo za borbu protiv tuberkuloze. Predsjednik društva Čepulić, ali i brojni drugi okupljeni liječnici održavali su brojna predavanja u Zagrebu i okolici. Predavanja su se najčešće održavala za vrijeme tzv. *Dana borbe protiv tuberkuloze*. Osobito velik broj različitih predavanja održan je za vrijeme Dana borbe protiv tuberkuloze od 20. do 23. svibnja 1929. godine, i to u različitim dijelovima Zagreba. Primjerice, na Magazinskoj cesti, "na raskršću kod gradskih kuća" predavač je bio dr. A. Švalba. Na Trnjanskoj cesti kod kućnog broja 59 predavao je dr. T. Franković. Predavanja su se vršila i u školama, vojarnama, poduzećima i ustanovama, kao u tvornici duhana, ulja, pamuka, kože, *Penkali*, *Tipografiji*, *Zagorki*, *Arku*, *Pivovari* u Ilici i sl. Predavalo se i "...za stražare, detektive i druge namještenike redarstvenog ravnateljstva u dvorištu redarstvene vojarnе". Javna su se predavanja uz trgovce i ceste držale i u Antituberkuloznom dispanzeru i Gradskom dječjem ambulatoriju. Brojne zagrebačke osnovne i srednje škole te različite specijalizirane škole također su imale prilike slušati predavanja o tuberkulozi. Sačuvani podaci navode da je za vrijeme cjelokupne manifestacije održano čak 106 predavanja u kojima je sudjelovalo 45 liječnika (36).

Predavanja su također bila nerazdvojni dio prilikom organiziranja svake higijenske izložbe. Primjerice, na izložbi o tuberkulozi 1918. godine u Zagrebu održavala su se predavanja tada znanih liječnika M. Joanovića, L. Thallera, M. Dežmana, Ž. Schwarzta itd. (37). Predavanja su jednako tako zamišljena kao sastavni dio izložbe o zaštiti majke i djeteta, tuberkulozi i veneričnim bolestima, koja je bila otvorena u Vukovaru 1925. godine. Gradsko poglavarstvo Vukovara je u svom izvještaju o toj izložbi navelo ovo: "Gradski lečnik dolazio je dnevno onamo i tumačio pojedina odeljenja izložbe. Posetioci pratili su pomno njegovo predavanje, i do svršetka tumačenja nitko nije se udaljio, ma da su neka razlaganja trajala i dva sata. Kod tumačenja odeljenja za dečju negu popratile su to češće matere ističući kako su neke zlo i dobro postupile, i to specijalno što se tiče hranjenja dece. Slično je bilo pri tumačenju u odeljenjima za tuberkulozu i venerične bolesti, gde su predavači stavljali razna pitanja i tražili u nekim stvarima razjašnjenje." (38).

Uz iznošenje predavanja živim, neposrednim kontaktom kreću i predavanja o problemu tuberkuloze preko zagrebačke radiostanice koja je započela emitiranje 1926. godine. Zbor liječnika na redovitoj mjesečnoj skupštini 22. veljače 1929. izvještava kako je dobio poziv od radiostanice da priredi nekoliko *informativnih popularnih* predavanja, i to jedanput do dva puta na mjesec (39). Iz podataka o godišnjoj skupštini Društva za suzbijanje tuberkuloze 1930. godine saznajemo da je u 1929. godini putem radiostanice održan tzv. *Socijalno-medicinski tečaj* koji se sastojao od čak 16 predavanja (40).

Brojne podatke nalazimo o suradnji radiostanice i Društva za suzbijanje tuberkuloze 1932. godine.

Radiostanica u mjesecu lipnju 1932. emitira više predavanja s temom o tuberkulozi. Ćepulić je primjerice tada obrazlagao zašto je tuberkuloza raširena bolest, dr. S. Ibler o samom uzročniku tuberkuloze, dr. N. Sertić o značenju tuberkulozne zaraze u dječjoj dobi, a prof. I. H. Botteri o prvim znakovima kojima se pojavljuje tuberkuloza. U istom nizu predavanja na zagrebačkoj radiostanici dr. M. Feldman govorio je o borbi ljudskog organizma s bacilima tuberkuloze, a dr. M. Rojc o načinima zaštite od bolesti (36).

Brestovac – prvi domaći film o tuberkulozi

Nakon Prvoga svjetskog rata film postaje jedan od najvažnijih medija u zdravstveno-prosvjetnom radu. A. Štampar navodi film kao jednu od najuspješnijih i najjačih metoda za zdravstveno poučavanje (6). Ističe se njegova jezgrovitost i upadljivost te snaga kojom djeluje na gledatelje (29, 30). Važnost uporabe kinematografskih predstava prilikom suzbijanja tuberkuloze naglašava se u programu Povjerenstva za suzbijanje tuberkuloze 1919. godine. Liječnički vjesnik 1920. godine govori o potrebi prikupljanja dobrovoljnih priloga za nabavu filmova, projekcijskih aparata, dijapozitiva, slika i sl. (16, 41). Prema *Budžetu rashoda ministarstva narodnog zdravlja za 1920. godinu* možemo uočiti da se izdvajaju sredstva za nabavu zdravstveno-prosvjetnih filmova (42).

Da su zdravstveno-prosvjetni filmovi bili usko vezani uz temu tuberkuloze, svjedoči dopis poslan iz gradskog načelstva u Varaždinu 1921. godine u Zdravstveni odsjek za Hrvatsku, Slavoniju i Međimurje u kojem se spominju različiti filmovi. Osobito je zanimljivo da se među tim filmovima spominje i film pod nazivom *Brestovac* (43). Na žalost za sada nisu otkriveni nikakvi daljnji podaci o tom filmu, međutim, prema nazivu koji ima može se pretpostaviti da je načinjen u tom poznatom hrvatskom lječilištu te da obrađuje problematiku tuberkuloze. Stoga bi se moglo reći da je to podatak o prvome zdravstveno-prosvjetnom filmu o tuberkulozi koji je očito bio hrvatske proizvodnje budući da su ostali filmovi u vrijeme ranih dvadesetih bili uglavnom uvezeni te prilagođeni hrvatskim potrebama. Spomenuti film *Brestovac* nastao je dakle mnogo prije filma *Lječilište Topolšica* iz 1927. godine za koji Vjekoslav Majcen, istraživač povijesti hrvatskog obrazovnog filma, navodi da je prvi film za koji se zna da je načinjen u fotofilmskom laboratoriju Škole narodnog zdravlja i za koji se mislilo da je naš prvi film koji se bavi tematikom tuberkuloze.

U prvo su se vrijeme strani filmovi prevodili s engleskog, njemačkog i francuskog i prilagođavali našoj sredini. Majcen navodi da je 1926. godine prikazivan film *Klinika profesora Pirqueta u Beču*. Taj je film govorio o radu austrijskog pedijatra Clemensa von Pirqueta koji je između ostalog pronašao kutani tuberkulinski test. Francuski film *Tuberkuloza* iz 1926. zabilježen je u dokumentaciji Škole narodnog zdravlja kao i njemački filmovi *Dajte djeci svijetla, sunca, zraka* iz 1929.,

Tuberkuloza, Tuberkuloza – fiziologija i Tuberkuloza ugrožava svijet iz 1930. godine te film *Predstavljanje antituberkulina Koch* čija godina nastanka nije poznata.

Otvaranjem Škole narodnog zdravlja u Zagrebu dolazi do življe filmske produkcije te se pojavljuju brojni filmovi koji se bave problematikom tuberkuloze. Uz već navedeni lječilište Topolšica iz 1927. godine fotofilmski laboratorij Škole do Drugoga svjetskog rata snima još šest filmova koji se izričito bave tuberkulozom. Naslovi filmova i godine nastanka prikazani su na tablici 1.

Tablica 1. *Filmovi o tuberkulozi načinjeni u Školi narodnog zdravlja u Zagrebu (prema: Majcen V. Filmska djelatnost Škole narodnog zdravlja "Andrija Štampar" (1926.-1960.). Zagreb: Hrvatski državni arhiv; 1995.).*

Naslov filma	godina
1. Lječilište Topolšica	1927.
2. Antituberkulozni dan u Osijeku	1927.
3. Čuvaj se rose i sape iz ustiju drugog čovjeka (dio I, II)	1929.
4. Društvo za suzbijanje tuberkuloze	1930.
5. Dva brata: film o sušici	1931.
6. Tuberkuloza kostiju i zglobova: Državno lječilište Kraljevica	1931.
7. Izliječeni od sušice: Spašeni od sušice	1938.

Zanimljivo je da se uz dokumentarne filmove snimaju i igrani filmovi o tuberkulozi, kao djelo *Dva brata: film o sušici* koji režira tada znani javnozdravstveni i filmski djelatnik Kamilo Brössler (1901.-1967.). Radnja filma smještena je u hrvatsko selo te na vrlo slikovit i zanimljiv način iznosi suprotnosti između dva brata, jednog koji je obolio od tuberkuloze, ali je prihvatio savjete liječnika i ponašao se prema njima, što je rezultiralo ozdravljenjem, te drugoga koji je živio zapušteno i nije želio primiti medicinsku pomoć te završava tragično. Film *Izliječeni od sušice: Spašeni od sušice* snimljen 1938. godine bio je načinjen prema scenariju Vladimira Ćepulića, a u režiji drugoga važnog javnozdravstvenog i filmskog djelatnika toga doba dr. Drage Chloupeka (1899.-1963.). Predstavljao je izvrsnu suradnju Škole narodnog zdravlja, Društva za suzbijanje tuberkuloze i antituberkuloznih ustanova u Zagrebu. Film govori o potrebi ranog otkrivanja te bolesti, načinima liječenja u antituberkuloznom dispanzeru i bolnicama, tuberkulinskim probama i kontroli (44) (slika 1). Uz navedene, brojni drugi filmovi koji su se bavili životom na selu, djelovanjem sestara pomoćnica u domaćinstvima i sl. dodiruju se i problema tuberkuloze, zbrinjavanja tuberkuloznog bolesnika u domaćinstvu, njegovanja, liječenja i izoliranja od zdravih ukućana, poglavito djece.

Projekcije filmova bile su namijenjene različitim skupinama ljudi, od školske mladeži, građanstva,

Slika 1. *Spašeni od sušice, film Škole narodnog zdravlja u Zagrebu, snimljen 1938., scenarij Vladimir Čepulić, režija Drago Chloupek (Iz: Čepulić V. Naša nastojanja u borbi protiv tuberkuloze. Zagreb: Institut za suzbijanje tuberkuloze, Društvo za suzbijanje tuberkuloze; 1940.)*

vojske pa sve do stanovništva zabitih krajeva zemlje. Projiciranje filmova po gradskim i seoskim školama također postaje uvriježena metoda djelovanja (45, 46). Jednako tako filmske se projekcije prikazuju i u tvornicama radništvu, željezničkom osoblju i sl. (47-49). Filmovi su se prikazivali na različitim mjestima, kao što su različite improvizirane predavaonice, škole, samostani, vojarne, gradski trgovi i ulice. Primjerice Društvo za suzbijanje tuberkuloze prilikom Dana borbe protiv tuberkuloze tridesetih je godina u Zagrebu organiziralo projekcije po različitim lokacijama u gradu, kao na Jelačićevu trgu, Dolcu, Maksimirskoj cesti, Trnjanskoj cesti, Trešnjevci itd. (36).

Izložbe o tuberkulozi

Iako su se i prije Prvoga svjetskog rata organizirale pojedine higijenske izložbe u našim krajevima, brojnošću, organizacijom i kompleksnošću postava pravi procvat doživljavaju tek poslije rata. Uredba o ustrojstvu Ministarstva narodnog zdravlja iz 1919. ističe potrebu skupljanja materijala za otvaranje *socijalno-higijenskog* muzeja te brigu o popularizaciji higijenskih načela putem slika, izložaba i pokretnog muzeja (10). Različite medicinske i higijenske ustanove u zemlji u pravilnicima o radu također dobivaju zadatak postavljanja zdravstveno-prosvjetnih izložbi (50). Uredba o organizaciji i djelokrugu Škole narodnog

zdravlja u Zagrebu obvezuje uređenje i održavanje higijenskog muzeja i pokretnih izložbi (23, 24). U samoj Školi narodnog zdravlja također se formira muzej u kojem su se skupljali različiti higijenski eksponati. U nj su brojne socijalnomedicinske ustanove slale svoje materijale, kao slike, plakate, statističke karte i sl. (51, 52). Tim su se muzejom koristili polaznici tečajeva koji su se održavali u Školi, ali i različiti vanjski posjetioči koji su mogli doći i razgledati izložbe (53). U programu Povjerenstva za suzbijanje tuberkuloze stoji da je za propagandu potreban i putujući muzej, sa *skioptikom* i kinematografom, kako bi se zorno prikazalo što je tuberkuloza i kako se suzbija (16).

Među dostupnim izvorima prvi podatak o izložbi vezanoj uz tuberkulozu nakon Prvoga svjetskog rata jest iz 1918. godine kada je bila organizirana izložba u Zagrebu. Glasnik Ministarstva narodnog zdravlja navodi kako je ta izložba sadržavala osnovne pojmove o tuberkulozi. Prikazani su patološkoanatomski preparati, bakteriološki prikazi koji tumače život bacila, različite slike iz lječilišta Brestovac te aparati i slike koje se odnose na dezinfekciju i sterilizaciju. Za doba ranih dvadesetih sačuvani su i podaci o izložbi koju je organiziralo Oblasno središte Saveza trezvene mladeži u Zagrebu. Ono je prilikom organiziranja proslave trezvenosti u Zagrebu priredilo izložbu koja je bila otvorena od 6. do 19. travnja 1924. u dvije dvorane Umjetničkog paviljona. Izložba je bila podijeljena u više odjela. Jedan od njih prikazivao je vezu tuberkuloze i alkohola. Posjetilo ju je prema pisanju Glasnika Ministarstva narodnog zdravlja više od 4000 posjetitelja (54). Iste 1924. godine prilikom pedesete obljetnice Zbora liječnika organizirana je medicinska i farmaceutska izložba u Industrijskoj palači Zagrebačkog zbora. Na toj je izložbi bio prikazan rad zdravstvenih ustanova u zemlji, najvažnije socijalne bolesti te pregled domaće i strane medicinske i farmaceutske industrije. Tom je prigodom poseban dio zauzimala tzv. antituberkulozna izložba (55). U isto je vrijeme bila postavljena i izložba pod nazivom *Mati i dijete* koju je priredio Inspektorat Ministarstva narodnog zdravlja u Zagrebu u suradnji s Dječjim ambulatorijem u Zagrebu. Sama tuberkuloza bila je na toj izložbi prikazana sa 60 slika i mulaža. Izložbu su posjetili brojni građani Zagreba, školarci u pratnji učitelja, a kako navode izvori bilo je i posjetite-lja iz drugih krajeva zemlje (56).

Sljedeću veliku higijensko-medicinsku izložba priredio je Zbor liječnika od 7. do 17. rujna 1929. godine u sklopu Jesenskog velesajma. Na toj je izložbi, između ostalih, sa svojim izlošcima sudjelovao i Antituberkulozni dispanzer (57, 58). Antituberkulozni je dispanzer iste te godine priredio i izložbu u svojim prostorima (slika 2). Za vrijeme Dana borbe protiv tuberkuloze 1931. godine organizira se higijenska izložba o tuberkulozi nanovo u Zagrebačkom zboru, kao i sljedeće, 1932. Ulaz je na izložbe bio besplatan (36). Slične su izložbe bile organizirane i sljedećih godina (slika 3).

Osim na izložbama različiti vizualni materijal kao što su zidne slike, grafikoni, fotografije, karte i sl. izlažu

Slika 2. Izložba u Antituberkuloznom dispanzeru u Zagrebu, 1929. (Iz: Čepulić V. Naša nastojanja u borbi protiv tuberkuloze. Zagreb: Institut za suzbijanje tuberkuloze, Društvo za suzbijanje tuberkuloze; 1940.)

Slika 3. Unutrašnjost izložbe o tuberkulozi u Zagrebačkom zboru, 1931. (Iz: Čepulić V. Naša nastojanja u borbi protiv tuberkuloze. Zagreb: Institut za suzbijanje tuberkuloze, Društvo za suzbijanje tuberkuloze; 1940.)

se i unutar prostora u kojima su se ljudi zadržavali, kao čekaonice, učionice i sl. Tako Liječnički vjesnik iz 1927. bilježi da je Državni dispanzer za tuberkulozu darovao različite slike o sušici koje su razmještene po prostorijama šegrtskih škola u Zagrebu (45). Pismo iz Muške narodne osnovne škole Split - Grad upućeno 1927. u Školu narodnog zdravlja otkriva kako je ta škola primila na dar 6 slika koje su "izvršno naučno sredstvo i pravi ures škole" (59).

Zdravstveno-prosvjetni plakat o tuberkulozi

Višebojna i složena ilustracija na plakatu, koja je i glavni razlog njegove atraktivnosti, počela se rabiti nakon izuma litografije 1840. godine. Isprva su se novi i raznobojni plakati rabili za promidžbu različitih proizvoda ili objavu manifestacija, poput cirkusa, zabava, putovanja u daleke zemlje i sl., no vrlo su se rano počeli rabiti i u medicini. U Europi su se preko njih oglašavale epidemije kolere, a jednako tako na plakatima nalazi svoje mjesto i medicinska reklama preko koje su se obično predstavljale različite

medicinske ustanove, prije svega privatni sanatoriji za tuberkulozu. Prvi pravi ilustrirani zdravstveno-prosvjetni plakati javljaju se u svijetu s Prvim svjetskim ratom. Nakon rata pokreće se u Europi, a tako i kod nas, velika kampanja protiv tuberkuloze u kojoj se rabe brojni zdravstveno-prosvjetni plakati (60, 61).

U izdavanju zdravstveno-prosvjetnih plakata u Hrvatskoj u prvo vrijeme nakon Prvog svjetskog rata aktivan je bio Zdravstveni odsjek u Zagrebu, potpomognut od strane Ministarstva narodnog zdravlja, te različita društva (62, 63). Osnivanjem najprije Instituta za socijalnu medicinu, a zatim i Škole narodnog zdravlja djelatnost izdavanja zdravstveno-prosvjetnih plakata gotovo potpuno prelazi na tu ustanovu. Škola narodnog zdravlja sve do Drugoga svjetskog rata bila je glavni centar za produkciju zdravstveno-odgojnih plakata. Škola ih je sama producirala ili je preuzimala i prerađivala strane zdravstveno-prosvjetne plakate, najčešće one koji su bili proizvedeni u Higijenskome muzeju u Dresdenu (slika 4).

Do danas sačuvani plakati ili fotografije plakata najvećim dijelom potječu iz produkcije Škole narodnog zdravlja. Tu prije svega spadaju fotografije sljedećih plakata koji se čuvaju u dokumentaciji Škole narodnog

Po zdravlje je opasan običaj
ako stariji djeci brišu nos ili usta svojom, već
upotrebljenom maramicom ili keceljom.

Slika 4. Po zdravlje je opasan običaj, hrvatska verzija plakata Dresdenskoga higijenskog muzeja, tridesete godine 20. stoljeća (dokumentacija Škole narodnog zdravlja "Andrija Štampar")

zdravlja “*Andrija Štampar*” u Zagrebu, a koji su bili protiv tuberkuloze: *Gdje se po podu pljuje tamo sušica caruje* i *Zaraze uzduhom* (slika 5 i 6).

Slika 5. *Gdje se po podu pljuje – tamo sušica caruje*, plakat Škole narodnog zdravlja, tridesete godine 20. stoljeća (dokumentacija Škole narodnog zdravlja “*Andrija Štampar*”)

Slika 6. *Zaraze uzduhom*, plakat Škole narodnog zdravlja, 1933. (dokumentacija Škole narodnog zdravlja “*Andrija Štampar*”)

Fotografija plakata iz iste dokumentacije pod nazivom *Po zdravlje je opasan običaj ako stariji djeci brišu nos ili usta svojom već upotrebljenom maramicom ili keceljom* hrvatska je varijanta originala iz Higijenskog muzeja u Dresdenu pripremljena u zagrebačkoj Školi. U knjizi *Naša nastojanja u borbi protiv tuberkuloze* iz 1940. godine sačuvane su reprodukcije serije plakata Vladimira Kirina o načinima zaraze tuberkulozom te plakata pod naslovom *Dajte djeci zraka i sunca* (slika 7 i 8).

Slika 7. *Plakat Antituberkuloznog dispanzera u Zagrebu, autor Vladimir Kirin, 1924.* (Iz: Čepulić V. *Naša nastojanja u borbi protiv tuberkuloze*. Zagreb: Institut za suzbijanje tuberkuloze, Društvo za suzbijanje tuberkuloze; 1940.)

Slika 8. *Dajte djeci zraka i sunca*, Plakat Antituberkuloznog dispanzera u Zagrebu, autor Vladimir Kirin, 1924. (Iz: Čepulić V. *Naša nastojanja u borbi protiv tuberkuloze*. Zagreb: Institut za suzbijanje tuberkuloze, Društvo za suzbijanje tuberkuloze; 1940.)

Uz navedene fotografije plakata sačuvane su i dva originalna plakata koja su pohranjena u Kabinetu grafike HAZU. Njihov je autor slikar Oton Postružnik. Oni nose tekstove *Ako me volite...* i *Otvoraj prozore*. Prvi od navedenih Postružnikovih plakata bio je izložen na higijenskoj izložbi u Antituberkuloznom dispanzeru u Zagrebu početkom tridesetih godina (slika 9).

Uz prezentaciju na različitim izložbama plakati su služili i kao promotivni materijal za njihovu najavu. U međuratnom se razdoblju plakati postavljaju u

Slika 9. *Ako me volite ne ljubite me u usta ne kašljite mi u lice ne pljujte na pod, plakat Antituberkuloznog dispanzera u Zagrebu, autor Oton Postružnik, oko 1930. (HAZU Kabinet grafike)*

različite ustanove i javne prostore. U dopisu koji se iz Zdravstvenog odsjeka u Zagrebu šalje u županijsku oblast u Varaždin 1922. godine navode se podatci o slanju većeg broja plakata koji se trebaju razdijeliti svakoj općini, parohiji, župi, školi, željezničkoj stanici, bolnici, zatvoru, ostalim javnim uredima te po trgovima (64). Prema sačuvanim fotografijama interijera različitih medicinskih ustanova, primjerice u Antituberkuloznom dispanzeru u Zagrebu, možemo zapaziti da su plakati bili postavljeni unutar prostora u kojima bolesnici čekaju pregled ili se obrađuju (slika 10).

Plakati su se jednako tako dijelili ljudima kako bi ih oni mogli izvjesiti u svojim kućama ili unutar seoske zajednice. Tako su se prilikom održavanja Škole za zdravstveno prosvjeđivanje u Splitu 1924. godine slušateljima dijelile dvadeset i dvije vrste različitih plakata među kojima su bili i plakati o tuberkulozi (65).

Slika 10. *Unutrašnjost Antituberkuloznog dispanzera sa zdravstveno-prosvjetnim plakatima na zidovima, Zagreb, 1930-32. (Iz: Čepulić V. Naša nastojanja u borbi protiv tuberkuloze. Zagreb: Institut za suzbijanje tuberkuloze, Društvo za suzbijanje tuberkuloze; 1940.)*

Zdravstveno-prosvjetne publikacije i tuberkuloza

Publiciranje zdravstveno-prosvjetnih knjiga, brošura i sl. jedna je od najstarijih metoda zdravstveno-prosvjetnog rada koja se u međuratnom razdoblju dodatno razvija i obogaćuje. Publikacije koje se izdaju u međuratnom razdoblju gotovo se redovito prilagođavaju potrebama seoskog stanovništva. Budući da je obrazovni nivo velike većine stanovništva bio nizak, zdravstveno-prosvjetni sadržaji se pojednostavnjuju, a daje im se i zanimljivija forma. Razna znanstvena saznanja, prije svega o samom uzročniku tuberkuloze, upletena su u zanimljive priče i prisposode te objašnjena tako da budu prihvatljiva širokomu krugu čitateljstva.

Zbor liječnika početkom dvadesetih uviđa problem manjka pučkoga prosvjetnog štiva te kreće u akciju poticanja izdavanja knjiga i brošura koje će po svom sadržaju biti pristupačne za široku populaciju. Na stranicama Liječničkog vjesnika u nekoliko se navrata raspisuju natječaji kojima su se željeli potaknuti liječnici da napišu zdravstveno-prosvjetna djela. Na natječaju iz 1921. godine Zbor liječnika dodjeljuje nagradu rukopisu za *Seljačku čitanku o zdravlju* koji je napisao Ivan Haslinger, gradski kotarski liječnik u Karlovcu. Haslingerova zdravstveno-prosvjetna knjiga pod istim naslovom izašla je 1924. godine. Ona je bila bogato ilustrirana crtežima tada poznatog ilustratora Vladimira Kirina. To djelo u međuratnom razdoblju postaje jednom od najuspješnijih zdravstveno-prosvjetnih publikacija. Ono se doduše nije bavilo isključivo tuberkulozom, ali je toj bolesti posvećena posebna pozornost. U poglavlju o tuberkulozi Haslinger sukladno starom i u narodu uvriježenom načinu izražavanja zdravstvenih poruka stihom navodi:

*“Jektičar je kratka vijeka,
Od sušice nema lijeka,
Osim odmah u početku,
Dok je bolest u zametku!” (66).*

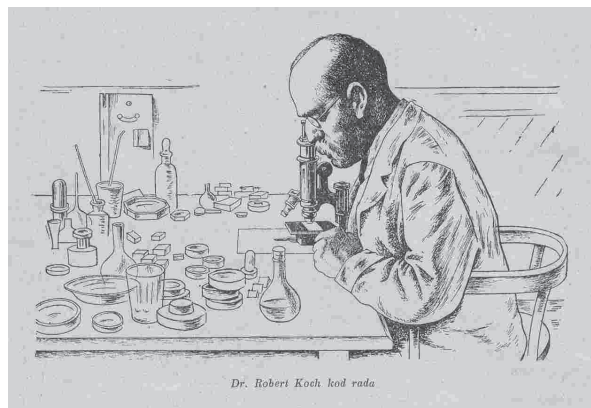
Zaključnim stihovima Haslinger apelira na potrebu pravodobnog liječenja tuberkuloze te daje nadu u izlječenje onima koji se žurno obrate za liječničku pomoć. To se posebno isticalo budući da se željelo potaknuti seosko stanovništvo da se za pomoć kod bolesti obrati liječnicima, a ne različitim narodnim iscjeliteljima, kako je to u ono doba bilo uobičajeno. Pojedini dijelovi Seljačke čitanke o zdravlju pisani u obliku poučnih priča, primjerice tekst o tuberkulozi pod naslovom *Jedna soba to su vrata groba*, postali su sastavni dijelovi kasnijih vrlo značajnih zdravstveno-prosvjetnih publikacija kao što je *Narodna čitanka o zdravlju* Škole narodnog zdravlja, a sam naslov iskorišten je i za jedan od plakata izrađenih u Školi (slika 11).

Slika 11. *Jedna soba to su vrata groba*, plakat Škole narodnog zdravlja, 1933. (dokumentacija Škole narodnog zdravlja "Andrija Štampar")

Spomenuta *Narodna čitanka o zdravlju* Škole narodnog zdravlja kao jedna od najznačajnijih zdravstveno-prosvjetnih knjiga ispitivanog razdoblja objavljena je u dva izdanja, 1930. i 1933. godine. U toj se knjizi daje posebna pažnja mikroorganizmima, posebice uzročniku tuberkuloze. Govori o ulasku mikroba u organizam, borbi tijela s uzročnicima zaraznih bolesti, načinima zaraze, tijeku bolesti, dijagnosticanju i liječenju. *Narodna čitanka o zdravlju* govori i o Robertu Kochu, čovjeku koji je otkrio uzročnika tuberkuloze (slika 12). Ta se publikacija isticala i po tome što je bila izuzetno bogato ilustrirana. Ona je po broju i raznorodnosti ilustracija nadilazila ostala zdravstveno-prosvjetna izdanja tog doba. Pojedine ilustracije npr. o važnosti stavljanja rupčića na usta za vrijeme kašljanja te opasnosti koju donosi pljuvanje na pod izuzetno su zanimljive i sugestivne. Oponašajući domaće ambijente i nošnje sjeverne Hrvatske, one su zdravstveno-prosvjetnu poruku stavljale u kontekst koji je bio posve blizak čitatelju (67) (slika 13). Škola narodnog zdravlja objavljuje i drugi dio *Narodne čitanke o zdravlju*, pod naslovom *Majka i dijete* 1941. godine. U toj je publikaciji jedno poglavlje posvećeno tuberkulozi djece (68).

Uz navedene čitanke brojne druge zdravstveno-pros-

Slika 12. *Robert Koch*, ilustracija iz *Narodne čitanke o zdravlju*, 1933.

Slika 13. *Ilustracija iz Narodne čitanke o zdravlju*, 1933.

vjetne publikacije bave se problemom tuberkuloze kao djela V. Čepulića *Tuberkuloza* iz 1934., *Kako da se vlada tuberkulozni bolesnik i njegova okolina*, *Savjeti bolesnicima koji se liječe od tuberkuloze* itd. Problematika tuberkuloze iznesena je i u zdravstveno-prosvjetnim djelima kao što su: *Riječ o sušici*, *Kako ta bolest nastaje i kako da je se očuvamo* M. Preloga iz 1920., *Čuvajmo se od tuberkuloze* iz 1928. u izdanju Lige protiv tuberkuloze za osječku oblast, *Tuberkuloza. kratki prikaz bolesti, suzbijanja i liječenja* V. Kušana iz 1931., *O sušici* Š. Janovića iz 1934., *Sušica* D. Chloupeka iz 1938. godine itd.

Uz knjige namijenjene odraslima Škola narodnog zdravlja 1927. godine objavljuje i slikovnicu pod nazivom *Dječja čitanka o zdravlju*, koju je također ilustrirao V. Kirin (69). Ta je slikovnica bila namijenjena najmlađima, a sadržavala je u stihu pisane zdravstveno-prosvjetne poruke popraćene ilustracijama. Za ilustracije je karakteristično da na plastičan način prikazuju ono što tekst nije izrekao, osim toga one pobuđuju gledatelja da sam izvodi određene zaključke. Djeci su se prezentirali osnovni uvjeti zdravlja preko sasvim jednostavnih i lako pamtljivih riječi kao: *čistoća, sunce, svježi zrak*

itd. Obraća se pozornost na izgled zdrave dječje sobe te naglašava važnost da soba bude svijetla, zračna i "pometena". Uz stihove i ilustracije o ispravnoj dječjoj sobi prikazuje se i suprotnost u kući "u kojoj vlada neznanje". Za takvu kuću se vežu riječi - *patnja, bol i bijeda*. Djeci se predstavlja takva kuća, u kojoj vlada neznanje, nedostatak sunca, svjetla, čistog i zdravog zraka kao sjedište tuberkuloze (70).

Uz zdravstveno-prosvjetne knjige izdaju se i sažetije forme – brošure. Iz pregleda rada Zdravstvenog odsjeka u Zagrebu za 1920.-1921. godinu saznajemo da je Povjerenstvo za tuberkulozu izdalo brošuru *Sušica* i razdijelilo je u 69.000 primjeraka (71). Uz brošure tiskale su se još sažetije i zgusnutije forme - pamtilice i letci. Pamtilice su na vrlo sažet način predstavljale osnovne postavke kojih se tuberkulozni bolesnik nakon izlaska iz lječilišta i povratka u obitelj trebao pridržavati (slika 14).

Kako da se vlada **tuberkulozni** **bolesnik** **i njegova okolina**

1. Bolesnik i njegova okolina treba da znadu, da je tuberkuloza ili sušica zarazna bolest i

da se možemo od nje očuvati.

Ako bolesnik i njegova okolina postupaju propisno sa bolesnikovom pljuvačkom, izmetinama, rubljem, posteljinom, odijelom i drugim predmetima, a osobito ako bolesnik ne izvrgava okolinu obično nevidljivim zaraznim kapljicama, koje sadrže klice sušice, a koje izlaze iz usta bolesnikovih, kad kašlje, kiše ili glasno govori, onda se može spriječiti prenošenje zaraze od bolesnog na zdravog. Zato neka bolesnik,

Slika 14. Pamtilica društva za suzbijanje tuberkuloze (Iz: Čepulić V. Naša nastojanja u borbi protiv tuberkuloze. Zagreb: Institut za suzbijanje tuberkuloze, Društvo za suzbijanje tuberkuloze; 1940.)

Kad kašlješ

a ne držiš rupčić na ustima -

kad si pljunuo

na pod

a ne u pljuvačnicu -

kao da si zabio **svom bližnjem** **nož u grudi!**

Evo zašto:

Nakašlji se na prozorsko staklo. Na staklu uhvatit će se sitne kapljice. To su kapljice sline ili pljuvačke. Te kapljice izbacuje kašalj iz grla i iz pluća. A kad su pluća gnjila i razgnojena, onda s kašljem izlaze sitni gnojni komadići pluća. Pa ako sada netko takove gnojne kapljice udiše, dođe gnojno na zdravo. Kako gnjila jabuka kvari zdravu, tako gnojna kapljica iz sušičavih pluća kvari zdrava pluća.

Isto je s ispljuvkom. Taj se osuši, razmrvi u prašinu. Tko tu prašinu udiše, udiše početak sušice. **A sušica satire zdravlje i život baš kao i nož, kad se zarine u grudi!**

Slika 15. Letak društva za suzbijanje tuberkuloze (Iz: Čepulić V. Naša nastojanja u borbi protiv tuberkuloze. Zagreb: Institut za suzbijanje tuberkuloze, Društvo za suzbijanje tuberkuloze; 1940.)

Letci su slikom i vrlo sažetim tekstom predstavljali određeni problem, najčešće gorući i sveprisutni problem pljuvanja po podu (slika 15).

Parole su u međuratnom razdoblju bile osobito popularno sredstvo zdravstvene promidžbe. One su na najsazetiji način izražavale pojedine zdravstvene poruke. Isticale su se u čekaonicama, na izložbama i u različitim drugim javnim prostorima te objavljivale unutar pojedinih zdravstveno-prosvjetnih publikacija, primjerice Narodne čitanke o zdravlju. Iz Narodne čitanke o zdravlju te s fotografijama interijera različitih medicinskih ustanova možemo zapaziti sljedeće parole protiv tuberkuloze:

- Alkohol i sušica su dva dobra druga
- I od nevinog poljupca dobiva se sušica
- Više sušica umori, nego što rat zla stvori
- I nevinim se poljupcem može prenijeti sušica
- Zrak, sunce i hrana od sušice najbolja brana.

Tematika tuberkuloze bila je prisutna i u različitim zdravstveno-prosvjetnim časopisima koji su se objavljivali u međuratnom razdoblju, posebice Narodnom napredku, zdravstveno-prosvjetnom časopisu koji je izdavala Škola narodnog zdravlja u Zagrebu. Za vrijeme dana borbe protiv tuberkuloze različiti dnevni listovi poput Jutarnjeg lista i Novosti objavljivali su također posebne priloge o tuberkulozi. Tako Novosti u nedjelju, 4. svibnja 1930. godine objavljuju prilog pod naslovom Dajmo djeci zraka i sunca koji je uredilo Društvo za suzbijanje tuberkuloze u Zagrebu i u kojem se slikama, pričama i stihovima na vrlo jednostavan i zanimljiv način govori kako djecu očuvati od tuberkuloze (72) (slika 16).

PROSTOR ZA... NOVOSTI BR. 132. Nedjelja, 4. svibnja 1930.

DAJMO DJECI ZRAKA I SUNCA

DANI BORBE PROTIV SUŠICE

UREDILLO DRUŠTVO ZA SUZBIJANJE TUBERKULOZE U ZAGREBU

BAKINA PRIČA

Marta je bila mala djevojka... (beginning of the story)

Marta je bila mala djevojka... (continuation of the story)

Marta je bila mala djevojka... (continuation of the story)

Marta je bila mala djevojka... (continuation of the story)

Marta je bila mala djevojka... (continuation of the story)

Marta je bila mala djevojka... (continuation of the story)

Marta je bila mala djevojka... (continuation of the story)

Marta je bila mala djevojka... (continuation of the story)

NA ZRAK! — NA SUNCE!

Sunče se smejalo... (beginning of the poem)

Sunče se smejalo... (continuation of the poem)

Sunče se smejalo... (continuation of the poem)

Sunče se smejalo... (continuation of the poem)

Sunče se smejalo... (continuation of the poem)

Sunče se smejalo... (continuation of the poem)

Sunče se smejalo... (continuation of the poem)

Sunče se smejalo... (continuation of the poem)

Sunče se smejalo... (continuation of the poem)

Sunče se smejalo... (continuation of the poem)

Sunče se smejalo... (continuation of the poem)

Sunče se smejalo... (continuation of the poem)

4. DE BOLI

Možda su on isti u školi... (beginning of the text)

Možda su on isti u školi... (continuation of the text)

Možda su on isti u školi... (continuation of the text)

Možda su on isti u školi... (continuation of the text)

Možda su on isti u školi... (continuation of the text)

Možda su on isti u školi... (continuation of the text)

Možda su on isti u školi... (continuation of the text)

Možda su on isti u školi... (continuation of the text)

Možda su on isti u školi... (continuation of the text)

Možda su on isti u školi... (continuation of the text)

Možda su on isti u školi... (continuation of the text)

USTAJ BRACO!

Ustaj braco... (beginning of the poem)

Ustaj braco... (continuation of the poem)

Ustaj braco... (continuation of the poem)

Ustaj braco... (continuation of the poem)

Ustaj braco... (continuation of the poem)

Ustaj braco... (continuation of the poem)

Ustaj braco... (continuation of the poem)

Ustaj braco... (continuation of the poem)

Ustaj braco... (continuation of the poem)

Ustaj braco... (continuation of the poem)

I MICEK SE ČUVA TUBERKULOZE

Micek je bio mali miš... (beginning of the text)

Micek je bio mali miš... (continuation of the text)

Micek je bio mali miš... (continuation of the text)

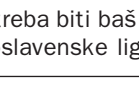
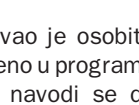
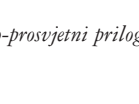
Micek je bio mali miš... (continuation of the text)

Micek je bio mali miš... (continuation of the text)

Micek je bio mali miš... (continuation of the text)

Micek je bio mali miš... (continuation of the text)

Micek je bio mali miš... (continuation of the text)

protiv tuberkuloze 1934. također se govori o važnoj ulozi škole u borbi protiv te bolesti. Ističe se kako u školama treba barem dva puta na godinu čitati lako razumljive letke o tuberkulozi, postaviti pljuvačnice te postrožiti zabranu pljuvanja po podu s kaznama za prestupnike (73). Antituberkulozna propaganda po školama bila je osobito jaka u Zagrebu. Tako su se za vrijeme Dana borbe protiv tuberkuloze u gotovo svim zagrebačkim školama organizirala predavanja o toj bolesti. Vladimir Čepulić kao glavni voditelj borbe protiv tuberkuloze u Zagrebu bio je osobito aktivan u radu s učenicima različitih škola. On iznosi metodu koju je primjenjivao po školama, a koja se sastojala od davanja domaće zadaće učenicima preko koje se željelo ustanoviti što djeca znaju o tuberkulozi. Nakon što bi se utvrdilo koliko djeca znaju o toj bolesti prikazivao bi im se film o tuberkulozi te bi se nakon toga ponovile domaće zadaće, da bi se utvrdilo koliko su djeca usvojila znanja (74).

Pojedini školski udžbenici bavili su se također problemom zaraznih bolesti i tuberkuloze kao Higijena za VI razred srednjih i njima sličnih škola, udžbenik autora I. Pirca i B. Pirca, objavljen 1938. godine (75).

Uz rad u redovitim školama zdravstveno prosvjeđivanje o tuberkulozi provodilo se i u tzv. školama za zdravstveno prosvjeđivanje koje su u biti predstavljale posebnu vrstu tečaja za odrasle. Te škole nisu imale svoje stalno i nepromijenjeno mjesto, već su se organizirale u različitim gradovima. Njihov se rad sastojao u održavanju zdravstveno-prosvjetnih predavanja, projekciji dijapozitiva i filmova, opismenjavanju nepismenih te radu na poticanju osnivanja seoskih knjižnica i opskrbi pučanstva zdravstveno-prosvjetnim materijalom (65). U Zagrebu je takva škola osnovana naredbom Ministarstva narodnog zdravlja 1920. godine. U Liječničkom vjesniku nailazimo na izvješće za period od studenoga 1920. do siječnja 1921. kada su održana brojna predavanja u Pučkom sveučilištu te u Metropol kinu. Predavanja su držali brojni tada poznati liječnici kao M. Čačković, L. Thaller, Lj. Jurak, J. Božić, J. Thierry, J. Budisavljević, L. Popović, A. Štampar. Tuberkuloza je bila jedna od tema održanih predavanja (76). O djelovanju Škole za zdravstveno prosvjeđivanje u Splitu 1920.-21. godine nalazimo podatke u Glasniku Ministarstva narodnog zdravlja. Navodi se kako se po većim dalmatinskim gradovima, ali i po selima organiziraju predavanja, primjerice u Splitu su se predavanja držala 5 mjeseci, od prosinca 1920. do svibnja 1921. godine, i to svakodnevno dva sata navečer. Predavanja su tom prilikom pohađali učitelji, činovnici i đaci (77). Na podatke o radu Škole za zdravstveno prosvjeđivanje u Splitu nailazimo i u 1924. godini (65).

Domaćinski tečajevi za žene bili su također prilika za vođenje antituberkulozne promidžbe. Program tečajeva za žene nije obuhvaćao samo kuhanje već i sve ostalo što je potrebno da se žena osposobi kao dobra domaćica i majka. Predavanja i praktične vježbe obuhvaćali su teme o prehrani, higijeni prehrane, anatomiji i fiziologiji, njezi djece i njezi bolesnika, pomoći pri različitim

Slika 16. Dajmo djeci zraka i sunca, zdravstveno-prosvjetni prilog Novosti, 4. svibnja 1930.

bolestima, posebice tuberkulozi (78). Tečajeve je na terenu uglavnom organizirala Škola narodnog zdravlja. Iz pisma koje voditeljica jednog ženskog tečaja, sestra pomoćnica J. Horvat šalje u ŠNZ vidimo da se tečaj bavio između ostalog i tuberkulozom, odnosno njegovom oboljelom i održavanjem čistoće posuđa (79, 80). Tuberkuloza je bila i tema predavanja na Seljačkom sveučilištu koje je bilo organizirano unutar Škole narodnog zdravlja u Zagrebu (81).

Savjetovišta i kućni posjeti tuberkuloznim bolesnicima

Novi pogledi na zdravstveno-prosvjetni rad koji se javljaju sa socijalnomedicinskim idejama obuhvaćali su i djelovanje u savjetovištima i prilikom kućnih posjeta. Stoga se unutar brojnih socijalnomedicinskih ustanova osnivaju savjetovišta, a jednako tako sestre pomoćnice obilaze kućanstva i na licu mjesta zdravstveno prosvještavaju ukućane.

Formiranjem mreže socijalnomedicinskih ustanova zakonski se reguliraju dužnosti te uloga liječnika i ostalog medicinskog osoblja s obzirom na zadatke savjetovanja te rad vezan uz kućne posjete. U uredbama o radu higijenskih zavoda, domova narodnog zdravlja i zdravstvenih stanica navodi se obveza davanja savjeta pojedincima, grupama i nadležnostima glede različitih zdravstvenih pitanja (50).

Aktivnost sestara pomoćnica u obilaženju domaćinstava te zdravstvenom prosvještavanju stanovništva, davanju savjeta i vođenju brige o oboljelima od tuberkuloze oduševila je predstavnika Rockefellerove fondacije Lelanda Mitchella koji 1926. godine posjećuje Zagreb te prati rad u *Zdravstvenim pomoćnicama* u Šestinama i Kašini. Mitchell u svom izvješću za Šestinsku ustanovu navodi kako ima zaposlenu jednu sestru pomoćnicu koja je završila sestrinsku školu u Zagrebu. Sestra obilazi kuće i daje savjete, prije svega majkama o njezi djece, prehrani i održavanju čistoće. Brine se za tuberkulozne bolesnike uz nadzor liječnika koji u Zdravstvenu pomoćnicu dolazi dva puta na tjedan. Mitchell navodi kako sestra u Šestinama skrbi za 59 oboljelih od tuberkuloze (82). George Strode, poslanik Rockefellerove fondacije obilazi 1930. godine Mraclin gdje bilježi vrlo pozitivne dojmove o radu tamošnje sestara pomoćnica koja obavlja kućne posjete tuberkuloznim bolesnicima. Ona mu je prezentirala brojne primjere napretka u pojedinim domaćinstvima nastale na osnovi njezina rada. Strode navodi kako je ta sestra iskazala poseban entuzijazam i razumijevanje posla koji obavlja (83).

Javne manifestacije – Dani borbe protiv tuberkuloze

Između dvaju svjetskih ratova u našim se krajevima, jednako kao i u drugim dijelovima Europe, organiziraju

različite javne manifestacije zdravstvenog sadržaja. Pojava javnih manifestacija koje su za cilj imale prezentiranje higijenskih načela nije bila potpuna novost međuratnog perioda, jer su i prije toga bili poznati neki oblici javnih manifestacija koje su se bavile određenim zdravstvenim pitanjima, ali su međuratne manifestacije nadilazile dotadašnje sadržajem i intenzitetom.

Manifestacije su bile organizirane na javnim površinama s ciljem privlačenja pažnje što većeg broja ljudi, upetale su se u svakodnevicu na zanimljiv i dotad neuobičajen način. Zagrebom je primjerice tridesetih godina kružio promidžbeni automobil koji je na sebi nosio različite slike i poruke vezane uz tuberkulozu (slika 17).

Slika 17. Propagandno vozilo Društva za suzbijanje tuberkuloze za vrijeme dana borbe protiv tuberkuloze, Zagreb, tridesete godine 20. stoljeća. (Iz: Čepulić V. Naša nastojanja u borbi protiv tuberkuloze. Zagreb: Institut za suzbijanje tuberkuloze, Društvo za suzbijanje tuberkuloze; 1940.)

Karakteristika takvih događanja je bila i ta da se u određenom razdoblju koncentriraju različiti načini prosvještavanja s istim ciljem – svraćanja pozornosti te predstavljanja određenih rješenja. Za vrijeme pojedinih zdravstvenih manifestacija održavala su se predavanja, izložbe, parade, postavljali plakati, dijelili letci, preventivno pregledavali stanovnici, novinstvo je bilo zaokupljeno događanjima i sl. (84).

Isprva su tzv. *Dani čistoće* bili osnovni oblik javnih manifestacija, no s vremenom su *Dani borbe protiv tuberkuloze*, barem u Zagrebu, postali najvažnija vrsta javne zdravstvene manifestacije. Održavali su se u proljeće, obično u mjesecu svibnju. Različite akcije i događanja nastajali su u međusobnoj suradnji različitih ustanova, društava, poduzeća i sl. O raznorodnosti sudionika koji su sudjelovali na javnim manifestacijama 1929. godine govori se na skupštini Društva za suzbijanje tuberkuloze u Zagrebu. Ističe se kako su u promidžbene akcije bili uključeni: *Higijenski zavod u Zagrebu, Gradski i redarstveni fizikat, Prosvjetno odjeljenje zagrebačke oblasti, Srednji i Okružni ured za osiguranje radnika u Zagrebu, Društvo Merkur, Željeznička bolesnička blagajna, Ravnateljstvo pošte i telegrafa, Radiostanica u Zagrebu, Hrvatska žena, Katarina Zrinska, Hrvatski Radiša, Akademski*

prirodoslovni klub, Gradski dječji i školski ambulatorij, Školska poliklinika, Antituberkulozni dispanzer, zatim svi kinematografi, vojska, radništvo te ravnateljstva i nastavnici zagrebačkih osnovnih, šegrtskih, srednjih i domaćinskih škola. Poštari su za vrijeme manifestacija raznosili promidžbene letke po kućama (40).

Opsežna javna događanja iziskivala su i određena novčana sredstva. Jedan od načina prikupljanja sredstava bio je izdavanje dobrotvornih poštanskih marki te prikupljanje dobrovoljnih priloga građanstva. U Liječničkom vjesniku iz prosinca 1934. otisnuta je reklama sljedećeg sadržaja: "Kupujte markice Lige protiv tuberkuloze i lijepite ih na pisma!" (85) (slika 18).

Slika 18. Skica za dobrotvornu marku Društva za suzbijanje tuberkuloze, autor Oton Postružnik, tridesete godine 20. stoljeća. (Iz: Čepulić V. Naša nastojanja u borbi protiv tuberkuloze. Zagreb: Institut za suzbijanje tuberkuloze, Društvo za suzbijanje tuberkuloze; 1940.)

Javne manifestacije protiv tuberkuloze doživljavaju svoj procvat u Zagrebu tridesetih godina kada ih organizira Društvo za suzbijanje tuberkuloze. Iz brojnih manifestacija koje je organiziralo to društvo u suradnji, kako je navedeno, s brojnim drugim subjektima istakle su se manifestacije 1930. godine pod tematskim naslovom "Dajmo djeci zraka i sunca!". Tom su se prigodom promidžbene akcije s područja grada Zagreba protegnule na cijelu tadašnju Savsku banovinu (86). *Tuberkuloza – neprijatelj mladeži* bio je slogan manifestacije održane 1933. godine (87). Tijekom

akcija razdijeljeno je više tisuća letaka, prikazivali su se filmovi o tuberkulozi, dijelile brošure, vodili razgovori s pučanstvom o tuberkulozi te davale različite upute. Iste se godine otvorio i Paviljon za tuberkulozu u Zagrebu u zajednici s Antituberkuloznim dispanzerom. Na godišnjoj skupštini Društva za suzbijanje tuberkuloze te 1933. godine ističe se suradnja sa Školom narodnog zdravlja prilikom organiziranja navedenih akcija (88).

Pohvale intenzivnim javnim akcijama u borbi protiv tuberkuloze iznose se na sjednici Banskog vijeća 20. siječnja 1934. Tom prigodom načelnik za socijalnu politiku i narodno zdravlje J. Hribar podnosi izvješće u kojem između ostalog kaže da je izrađeno 3000 higijenskih pljuvačnica i 5000 letaka za javne lokale koji upozoravaju na štetnost pljuvanja (slika 19).

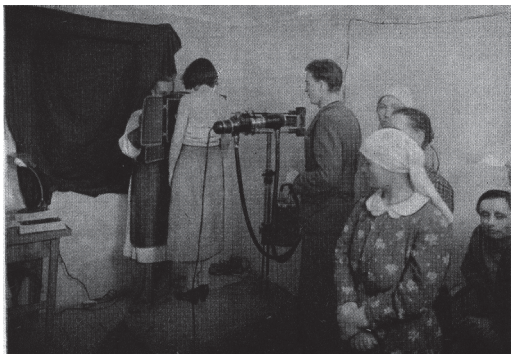

Slika 19. Pljuvačnica, Škola narodnog zdravlja, međuratno razdoblje (Antimuzzej, snimio Vid Barac)

U svrhu promidžbe izrađen je i dijapozitiv o pomoru od tuberkuloze u gradu Osijeku i on se prikazuje u svim kinokazalištima (25).

Javno se djelovalo i prilikom prvog *Jugoslavenskog antituberkuloznog kongresa* koji je organizirala *Jugoslavenska antituberkulozna liga* i *Jugoslavensko društvo ftizeologa* od 10. do 13. svibnja 1934. godine. Kongres je započeo rad u Brestovcu, a nastavio u Ljubljani i Topolšici. Sadržavao je "socijalno-propagandistički i medicinsko-znanstveni dio". U propagandističkom dijelu organiziran je antituberkulozni dan (89). Predstavnici *Jugoslavenske lige protiv tuberkuloze*, *Jugoslavenskog ftizeološkog društva*, *Društva za suzbijanje tuberkuloze u Zagrebu* i *Narodne protituberkulozne lige u Ljubljani* prigodom navedenog kongresa 1934. uručili su rezoluciju za ministra socijalne politike i narodnog zdravlja u kojoj su upozoravali na važnost antituberkulozne skrbi (90).

Društvo za suzbijanje tuberkuloze i Institut za tuberkulozu organizirali su za vrijeme Dana borbe protiv tuberkuloze 1937. godine besplatne rendgenske preglede pluća. Pokretni rendgenski aparat selio se po različitim dijelovima grada od 3. do 8. svibnja, i to od Boškovićeve ulice i Miramarske ceste do Selske ceste, Horvata, Trnjanske ceste, Barutanskog jarka, Donjih Svetica,

Slika 20. Pokretna ambulanta Instituta za suzbijanje tuberkuloze, pregledi pućanstva prenosivim rendgenom za vrijeme Dana borbe protiv tuberkuloze 1937. (Iz: Ćepulić V. Naša nastojanja u borbi protiv tuberkuloze. Zagreb: Institut za suzbijanje tuberkuloze, Društvo za suzbijanje tuberkuloze; 1940.)

Harambašićeve ulice, Źitnjaka, Borongaja i Sigećice. Pregledi su se obavljali u ćitaonicama, zdravstvenim stanicama, Źeljeznićarskom domu, Šegrtskom domu i sl. (36, 91) (slika 20).

Tema tuberkuloze predstavljala se i u kazališnim igrokazima i predstavama. Tako 3. svibnja 1931. Društvo za suzbijanje tuberkuloze organizira u Hrvatskome narodnom kazalištu matineju na kojoj nastupaju tada poznati pjevaći poput Dragana HrŹića i Zinke Vilfan-Kunc. Ujedno se prikazuje igrokaz pod nazivom *Na zrak i sunce* dr. Karla Marchesija u reŹiji društva *Hrvatska Źena*. Taj je igrokaz bio popraćen zborom 50 djevojćica i djećaka. Prikazuje se i plesna igra pod naslovom *Ferija* za koju je koreografiju naćinila Margareta Froman, a u kojoj su sudjelovala djeca *Roditeljskog vijeća srednjih škola*. Prema rasporedu uloga vidi se da su likovi bili *Zrak*, *Šuma* i *Cvijeće* pa se moŹe pretpostaviti kako je ta plesna igra trebala istaknuti blagotvornost svjeŹeg zraka i prirode u lijećenju tuberkuloze, Źto se potpuno uklapalo u tadašnje koncepcije lijećenja te bolesti. S plakata koji najavljuje to događanje moŹe se uoćiti kako je izvedena i *“istinita igra iz Źivota u jednom ćinu”* pod naslovom *Ljubav obvezuje* koju je napisao dr. Franz Karner, a preveo i reŹirao Mladen Širola, tada poznati zdravstveno-prosvjetni i filmski djelatnik. Radnja te predstave se zbiva u tadašnjem vremenu, u velikome gradu, pa se moŹe pretpostaviti da obrađuje neku od tragićnih Źivotnih prića vezanih uz tuberkulozu.

Antituberkulozni dispanzer surađivao je i s umjetnićkim društvom *Zemlja* ćije je likovno stvaralaštvu bilo usmjereno k socijalnoj tematici te je izloŹbom *Kuća i Źivot* iz 1932. javno upozoravalo na problem stanovanja i socijalne bijede. Pojedini eksponati Antituberkuloznog dispanzera izlagani su na izloŹbama tog umjetnićkog društva (36).

Zakljućci

Zdravstveno se prosvjeđivanje u međuratnom razdoblju intenzivno razvija, uvode se nove metode rada, a stare se nadopunjavaju i modificiraju. Razvoj tehnologije omogućio je uporabu novih pomagala koja se do toga doba nisu rabila. Osniva se niz ustanova za zdravstveno prosvjeđivanje, na ćelu sa Školom narodnog zdravlja u Zagrebu. Posebna se pozornost posvećuje stručnom usavršavanju osoblja koje će provoditi zdravstveno prosvjeđivanje. Pomno se pristupa izvođenju zdravstveno-prosvjetnih akcija kako bi se nova znanja predstavila na pristupaćan, razumljiv i zanimljiv naćin. Zdravstveno se prosvjeđivanje intenzivira, osim u gradskim središtima provodi se i po udaljenim seoskim krajevima. Uz davanje znanja zdravstveno se prosvjeđivanje usmjerava i na promjenu ustaljenih navika te prihvaćanje novog oblika ponašanja, dakle djeluje se zdravstvenoodgojno. VaŹno je istaknuti da se termini zdravstveni odgoj i zdravstveno prosvjeđivanje u ispitivanom razdoblju rabe kao sinonimi, a jednako tako se u praktićnom radu proces usvajanja znanja nastoji povezati s procesom odgoja. Nastoje se iskorijeniti ustaljene navike i krivi oblici ponašanja, primjerice pljuvanja po podu.

Rad na zdravstvenom prosvjeđivanju protiv tuberkuloze u Hrvatskoj, a posebice u gradu Zagrebu nerazdvojno je povezan s djelovanjem jednog od najpoznatijih stručnjaka za tuberkulozu međuratnog razdoblja ftzeologa Vladimira Ćepulića te Društva za suzbijanje tuberkuloze. Kao Źto je u prethodnim poglavljima navedeno to je društvo tridesetih godina dvadesetog stoljeća dalo pećat antituberkuloznoj borbi.

Prema podacima koje iznosi Andrija Štampar u knjizi *Higijena i socijalna medicina* krajem tridesetih godina tuberkuloza u gradu Zagrebu ustupa vodeće mjesto bolestima organa za optok krvi te je na taj naćin oznaćen poćetak novih trendova u pobolu stanovništvu koji će obiljeŹiti moderno društvo druge polovice dvadesetog stoljeća (92). U Hrvatskoj se tridesetih godina još uvijek ne provodi sustavno cijepljenje BCG vakcinom, izuzev pojedinaćnih napora V. Ćepulića i pojedinih drugih lijećnika, a uz oštro protivljenje tadašnjih pedijatrićkih autoriteta¹. Budući da o specifićnoj terapiji u to doba još nema govora (streptomycin kao prvi efikasni antituberkulotik otkriven je tek pedesetih godina dvadesetog stoljeća), moŹe se smatrati da su zdravstveno-prosvjetne mjere ujedinjene s ostalim preventivnim i socijalnim intervencijama dale pozitivne rezultate koji su se mogli prepoznati i na ćijim je iskustvima postavljen suvremeni rad na zdravstvenom prosvjeđivanju protiv tuberkuloze.

¹U Lijećnićkim novinama br. 41, god. 5, srpanj 2005. izašao je osvrt dr. Ivice Vućka pod nazivom *Zašto je BCG u Hrvatskoj kasnio. U tom recentno objavljenom i vrlo zanimljivom tekstu dodiruju se i teme zdravstvenog prosvjeđivanja protiv tuberkuloze i promoviranja BCG vakcine te problem oko uvođenja tog cjepliva u našoj zemlji, pa se ćitatelji upućuju na taj tekst.*

Literatura

1. PRAUSNITZ C. The Teaching of Preventive Medicine in Europe. London: Oxford University Press; 1933.
2. Statistički godišnjak 1929, knjiga I. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije; 1932, str. 19, 57, 119.
3. Statistički godišnjak 1931, knjiga III. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije; 1934, str. 51, 66-7.
4. Statistički godišnjak 1938-1939, knjiga IX. Beograd: Državna štamparija; 1939, str. 124.
5. NEWMAN G. Public Education in Health. London: Stationery Office; 1925, str. 1.
6. ŠTAMPAR A. Socijalne medicina uz saradnju jugoslavenskih socijalnih lekara, prvi deo. Zagreb: Izdanje Instituta za socijalnu medicinu u Zagrebu; 1925.
7. DUGAC Ž. New Public Health for a New State: Interwar Public Health in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Kingdom of Yugoslavia) and the Rockefeller Foundation. U: Borowy I, ur. Facing Illness in Troubled Times Health in Europe in the Interwar Years 1918-1939. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lan; 2005, str. 277-304.
8. WEINDLING P. Introduction: Constructing international health between the wars. U: Weindling P, ur. International organisations and movements 1918-1939. Cambridge: Cambridge University Press; 1995, str. 2.
9. KOHLER ER. Science and Philanthropy: Wickliffe Rose and the International Education Board. Minerva 1985; 23: 73-95.
10. Uredba o ustrojstvu Ministarstva narodnog zdravlja od 7. lipnja 1919. Narodne novine 1919; 85: 1.
11. ŠTAMPAR A, ur. Nacrt zakona o čuvanju narodnog zdravlja. Beograd: Ministarstvo narodnog zdravlja; 1921, str. 4-16.
12. SPITZER A, ur. Pravilnik o radu antituberkuloznih dispanzera od 21. II. 1922. Zbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe, dodatak XIII. Zagreb: Tiskara Merkur; 1926, str. 366.
13. SPITZER A, ur. Pravilnik o radu dispanzera za majke, dojenčad i malu djecu od 12. XII. 1925. Zbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe, dodatak XIII. Zagreb: Tiskara Merkur; 1926, str. 413-4.
14. Mjesečna skupština Zbora liječnika kraljevina Hrvatske i Slavonije u Zagrebu, dana 28. rujna 1917. Liječ Vjesn 1917, str. 358-363
15. ČAČKOVIĆ M. Suzbijanje tuberkuloze, Liječ Vjesn 1918: 176-7.
16. Program povjerenstva za suzbijanje tuberkuloze, Liječ Vjesn 1919; 41 (Suppl)10: 1-11.
17. Anketa o tuberkulozi. Liječ Vjesn 1920; 42: 108-60.
18. Predavanja o pučkoj higijeni (Razne vijesti). Liječ Vjesn 1920; 42: 511.
19. Natječaj za popularno predavanje o tuberkulozi (Razne vijesti). Liječ Vjesn 1920; 42: 265.
20. Redovita glavna skupština Zbora liječnika kraljevine Hrvatske i Slavonije, 24. siječnja 1918. Liječ Vjesn 1918; 40: 61-72.
21. Redovita mjesečna skupština Zbora liječnika kraljevina Hrvatske i Slavonije, 31. svibnja 1918. Liječ Vjesn 1918; 40: 209-13.
22. Otvorenje instituta za socijalnu medicinu u Zagrebu (Razne vijesti), Staleški glasnik 1924; 46: 337.
23. Uredba o organizaciji i delokrugu Škole narodnog zdravlja u Zagrebu. Narodne Novine 1927; 43: 1.
24. Uredba o organizaciji i delokrugu Škole narodnog zdravlja u Zagrebu. Narodne Novine 1930; 46: 1-2.
25. HRIBAR J. Narodno zdravlje Savske banovine. Liječ Vjesn - Staleški glasnik 1934; 56:17-22.
26. Liga protiv tuberkuloze i Klub liječnika u Osijeku. Liječ Vjesn - Staleški glasnik 1930; 52: 117.
27. Pismo od 11. XII. 1927, 1100/27. Kutija 2. Fond 517 Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja. Hrvatski državni arhiv. Zagreb.
28. ĆURIN S. i sur. 60 godina Zavoda za zaštitu zdravlja Split. Split: Zavod za zaštitu zdravlja Split; 1982: 38-39.
29. MAJCEN V. Obrazovni film, Pregled povijesti hrvatskog obrazovnog filma. Zagreb: Hrvatski državni arhiv – Hrvatska kinoteka; 2001.
30. Slike za projiciranje (Razne vijesti). Liječ Vjesn - Staleški glasnik 1923; 45: 152.
31. RASUHIN J. Rad na zdravstvenoj propagandi na teritoriju zagrebačkog inspektorata. Glasnik Ministarstva narodnog zdravlja 1925; 6: 344-7.
32. ŠTAMPAR A. Pet godina socijalno-medicinskog rada u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Zagreb: Institut za socijalnu medicinu; 1926.
33. Izvještaj o radu od 7. 2. 1927, 247/1927. Kutija 1. Fond 517 Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja. Hrvatski državni arhiv. Zagreb.
34. Pismo od 5. XII. 1927, 1035/27. Kutija 2. Fond 517 Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja. Hrvatski državni arhiv. Zagreb.
35. Pismo od 9. XII. 1927, 1073/27. Kutija 2. Fond 517 Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja. Hrvatski državni arhiv. Zagreb.
36. ĆEPULIĆ V. Naša nastojanja u borbi protiv tuberkuloze. Zagreb: Institut za suzbijanje tuberkuloze, Društvo za suzbijanje tuberkuloze; 1940.
37. Izložba o tuberkulozi. Glasnik Ministarstva narodnog zdravlja 1919; 1: 85-6.
38. JOJKIĆ (?). Higijenske izložbe na teritoriju novosadskog inspektorata. Glasnik Ministarstva narodnog zdravlja 1925; 6: 491-496.
39. Popularna informativna predavanja o zdravstvu putem radija (Razne vijesti). Liječ Vjesn 1929; 51: 47.
40. Godišnja skupština društva za suzbijanje tuberkuloze u Zagrebu. Liječ Vjesn - Staleški glasnik 1930; 52: 197-8.
41. Dan čistoće (Razne vijesti). Liječ Vjesn 1920; 42: 616.
42. Budžet rashoda ministarstva narodnog zdravlja i ministarstva prostornih dela. Sarajevo: Zemaljska štamparija; 1920.
43. Dopis od 25. X. 1921, 9019/V-1921. Fond 134 Zdravstveni odsjek za Hrvatsku, Slavoniju i Međimurje 1919-1924. Opći spisi. Hrvatski državni arhiv. Zagreb.
44. MAJCEN V. Filmska djelatnost Škole narodnog zdravlja "Andrija Štampar" (1926-1960). Zagreb: Hrvatski državni arhiv; 1995.
45. KUHAR A. Zdravstvo grada Zagreba. Godišnje zdravstveno izvješće za god. 1927. Liječ Vjesn 1928; 50: 895-908.
46. Uvjerenje od 22. II. 1927. br. 339-27. Fond 517 Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja. Hrvatski državni arhiv. Zagreb

47. Izveštaj dr. F. Mikića J. Rasuhinu, 1018/27. Kutija 2. Fond 517 Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja. Hrvatski državni arhiv. Zagreb
48. Pismo od 17. XI. 1927, 1056/27. Kutija 2. Fond 517 Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja. Hrvatski državni arhiv. Zagreb
49. DOBRODOLAC J. Odlomci iz železničke sanitetske službe. Liječ Vjesn 1925; 47 Suppl 3: 58-60.
50. Uredba o organizaciji i delokrugu higijenskih zavoda, domova narodnog zdravlja i zdravstvenih stanica, Narodne Novine 1930; 46:1-2.
51. Pismo od 18. XII. 1927, 11570/927. Kutija 2. Fond 517 Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja. Hrvatski državni arhiv. Zagreb
52. Pismo 14993/927. Kutija 2. Fond 517 Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja. Hrvatski državni arhiv. Zagreb.
53. ŠTAMPAR A. Description of the Institutes and Schools of Hygiene. RG.710, S.1.1, B.3, F.19. Rockefeller Archive Center. New York.
54. Proslava trezvenosti u Zagrebu. Glasnik Ministarstva narodnog zdravlja 1924; 5: 474-5.
55. ČEPULIĆ V. Medicinska i farmaceutska izložba u Zagrebu. Liječ Vjesn 1924; 46: 642-7.
56. ŠVARC Ž. Higijenska izložba "Mati i dijete". Liječ Vjesn 1924; 46: 647-50.
57. Velika medicinsko-higijenska izložba u Zagrebačkom zboru (Razne vijesti). Liječ Vjesn - Staleški glasnik 1929; 51: 153.
58. Jesenji program Zagrebačkog zbora (Razne vijesti). Liječ Vjesn - Staleški glasnik 1929; 51: 195-6.
59. Pismo od 23. I. 1927, 215/927. Kutija 1. Fond 517 Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja. Hrvatski državni arhiv.
60. HELFAND H.W. Art in the Service of Public Health, The Illustrated Poster. Caduceus 1990; 4: 1-37.
61. Art and Information to Prevent Disease, An Exhibiton of Early France Posters. Massachusettes: Juliani Gallery Wellesley Hills; 1988.
62. Odluka o pomaganju društva koja rade na narodnom zdravlju i o nagrađivanju literarnih spisa. Liječ Vjesn - Staleški glasnik 1921; 43: 267.
63. Antialkoholni dan u školama. Liječ Vjesn - Staleški glasnik 1922; 44: 108-9.
64. Pismo od 1. V 1922, 1060/1922. Fond 134 Zdravstveni odsjek za Hrvatsku, Slavoniju i Međimurje 1919-1924. Opći spisi. Hrvatski državni arhiv. Zagreb.
65. Zdravstvena propaganda na teritoriju ljubljanskog, splitskog i beogradskog inspektorata u godini 1924. Glasnik Ministarstva narodnog zdravlja 1925; 6: 159-64
66. HASLINGER I. Seljačka čitanka o zdravlju. Zakladna tiskara Narodnih Novina; 1924.
67. Narodna čitanka o zdravlju, Zagreb: Škola narodnog zdravlja; 1933.
68. Majka i dijete, Narodna čitanka o zdravlju, knjiga II. Zagreb: Škola narodnog zdravlja; 1941.
69. BATINIĆ Š, MAJHUT B. Od slikovnice do Vragobe. Hrvatske slikovnice do 1945. Zagreb: Hrvatski školski muzej; 2001, str. 54-7.
70. Dječja čitanka o zdravlju. Zagreb: Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja u Zagrebu; 1927.
71. Pregled rada Zdravstvenog odsjeka u Zagrebu na zdravstvenom prosvjeđivanju 1920-1921. Glasnik Ministarstva narodnog zdravlja 1921; 3: 595-640.
72. Dajmo djeci zraka i sunca, Novosti, br. 122, od 4. svibnja 1930, str. 24.
73. Kongres Jugoslavenske lige protiv tuberkuloze. Liječ Vjesn 1934; 56 Suppl 12: 26-38.
74. ČEPULIĆ V. Jedan primjer uspjeha antituberkulozne propagande u školama. Liječ Vjesn 1939; 61: 51-2.
75. PIRC I, PIRC B. Higijena za VI razred srednjih i njima sličnih škola. Zagreb: Izdanje naklade školskih knjiga i tiskarnica Savske banovine; 1938.
76. Škola za zdravstveno prosvjeđivanje (Razne vijesti). Liječ Vjesn - Staleški glasnik 1921; 43: 9-10.
77. PETKOVIĆ I. Zdravstvena propaganda u Dalmaciji. Glasnik Ministarstva narodnog zdravlja 1921; 3: 313-7.
78. Domaćinske škole (Razne vijesti). Glasnik Ministarstva narodnog zdravlja 1924; 5: 611.
79. Pismo od 25. I. 1927, 239/27. Kutija 1. Fond 517 Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja. Hrvatski državni arhiv. Zagreb.
80. Program rada "Materinske škole" u Sarajevu, 218/1927. Kutija 1. Fond 517 Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja. Hrvatski državni arhiv. Zagreb.
81. Poslovník o radu u Seljačkom sveučilištu. RG.6.1, S.1.1, B.29, F.345. Rockefeller Archive Center. New York.
82. LELLAND W. MITCHELL, Izvešće o javnozdravstvenoj situaciji u južnoj Jugoslaviji, 1926. RG.710, S.1.1, B.2, F.9. RAC. New York.
83. STRODE G, dnevnik, od 14. do 17. lipnja 1930. RG.12.1. RAC. New York.
84. DUGAC Ž, Temelji zdravstvenog prosvjeđivanja u Hrvatskoj. Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2003. Doktorska disertacija
85. Reklama. Liječ Vjesn 1934; 56 (Suppl 12): 19.
86. Dani borbe protiv tuberkuloze (Razne vijesti). Liječ Vjesn - Staleški glasnik 1930; 52: 198.
87. Dani borbe protiv tuberkuloze. Liječ Vjesn - Staleški glasnik 1933; 55: 164
88. Iz društva za suzbijanje tuberkuloze u Zagrebu. Liječ Vjesn - Staleški glasnik 1933; 55: 193.
89. Prvi jugoslavenski antituberkulozni kongres. Liječ Vjesn - Staleški glasnik 1934; 56: 28.
90. Rezolucija. Liječ Vjesn 1934; 56: 552-7.
91. Dani borbe protiv tuberkuloze (Razne vijesti). Liječ Vjesn 1937; 59: 336.
92. ŠTAMPAR A. Higijena i socijalna medicina. Zagreb; Zakladna tiskara Narodnih Novina; 1940, str. 51.

Na pomoći pri realizaciji ovoga rada posebno zahvaljujem gđi Jadranki Potlaček i gđi Almi Šimunec iz Škole narodnog zdravlja "Andrija Štampar" te gđi. Vesni Kedmenec Križić, iz Kabineta grafike HAZU.